

SREČO DRAGOŠ

Kako razumeti zahtevo po vrednotno nevtralni znanosti?

I

Glede naslovne teme se mi zdi najkočljivejša takšna situacija, v kateri gre za etični problem družboslovca, ko se sooča z možnostmi za uporabo svoje znanstvene dejavnosti in s posledicami, ki utegnejo nastati. Vemo, da te posledice niso vselej zelene, sploh pa ne nujno v prid razvoja celotne družbe, humanizaciji itd. V takšnih primerih je etični problem, pred katerega je družboslovec postavljen, v izbiri ene od naslednjih alternativ, ki jih navaja J. B. David:¹

a) »lahko se upre in nasprotuje zlorabi svojih idej, včasih celo na račun lastne znanstvene kariere in z nevarnostjo, da propade«;

b) »lahko tudi, da se za vse skupaj ne zmeni, da se ne meša v politična nasprotja in postane zaradi nenavzočnosti sokrivec zlorabe lastnih idej«;

c) »lahko pa se ukloni skušnjavi in ima korist... Skušnjava bo še toliko večja, kadar bo aplikacija njegovih idej dvomljiva, ne pa očitno napačna, in kadar se bodo aplikacije ujemale z njegovimi političnimi ali verskimi nagnjenji«.

Na prvi pogled je problem družboslovca, ki je soočen z navedenimi tremi alternativami, zelo podoben problemu umetnika, ki pride s svojo dejavnostjo navzkriž s prevladujočo (recimo ji) etablirano kulturo in s tem z družbo, v kateri je:

– prav tako se lahko upre in vztraja pri »svoji« umetnosti naprej kljub splošnoveljavnim merilom in okusom, ki jih prav s svojo drugačno umetnostjo napade, pri čemer se lahko izpostavlja tveganju (npr. Prešeren, Cankar, slovenski impresionisti, Kocbek, NSK itd.);

– nasprotna alternativa pa je, da do etablirane umetnosti postane kot umetnik konformen, da »se ukloni skušnjavi in ima korist« (seveda je med tema dvema še več vmesnih alternativ, ki pa me tu ne zanimajo).

Vodilo, ki so ga umetniki iz takšnih situacij izvedli in katerega učinkovitost je (v razvitih družbah) precej razvidna, je namreč – distanciranje umetnostne produkcije od kakršnekoli ideologije. Umetnost je s tem postala vrednotno nevtralna in indiferentna. Seveda ne v tem smislu, da bi bila zdaj umetnostna produkcija brez vrednotenja (nasprotno), pač pa gre za vrednotno nevtralnost v smislu nepriznavanja slehernega, od zunaj postavljenega monopola ene vrednote nad drugimi. S tem je (vsaj zdi se tako) za vselej izključena takšna intencionalnost umetnostne produkcije, kakršno je terjal npr. socialistični realizem ali pa katoliška literatura (če se omejimo na Slovenijo), v kateri je bila prav zaradi ideoloških zahtev izniče-

¹ Joseph Ben David: Etična odgovornost družboslovcev: zgodovinski pregled in komentar. (V zborniku) Andrej Kirn: Znanost v družbeno-vrednotnem svetu. Delavska enotnost, Ljubljana 1988, str. 201.

na umetniška moč, zaradi česar je umetnost postala sredstvo za nekaj drugega, kar je zunaj umetnosti kot take (»umetnost« kot agitacija in propaganda, kot sredstvo politike itd.). Umetnost si lahko inherentno avtonomnost pridobi, ko se distancira od sleherne ideologije, prav zato ker je svet umetnosti nekaj v bistvu drugačnega od npr. sveta znanosti, politike ali običajnega življenja in torej mora delovati po svojih lastnih »zakonih«. Pokroviteljstvo kakršnekoli ideologije namreč pomeni, preprosto rečeno, da umetnika pri njegovi dejavnosti vodi nekaj, kar ne spada v svet umetnosti, ampak je zunaj njega (npr. v politiki). To je situacija, ko ni več jasno, kje je meja (raz-ločitev) med umetnostjo in politiko, umetnostjo in znanostjo ipd., s čimer se zanika veljavnost umetnostne produkcije kot neke posebne produkcije, ki spada v posebno realnost. Različne ravni realnosti so dobro opisane npr. v Berger-Luckmannovi Družbeni konstrukciji realnosti, ki nazorno razločuje svet umetnosti ali pa npr. svet znanosti od t. i. vsakdanje realnosti, kar pomeni, da je logika naše običajne realnosti (»človeka z ulice«) neustrezna za razumevanje umetnostne ali znanstvene realnosti, kot je npr. logika znanosti povsem drugačna od logike umetnosti ipd. Berger-Luckmann razumeta kot ideologijo to, da se neka posebna definicija realnosti pritrudi na konkreten interes moči² (moč kot možnost vpliva na ljudi tudi proti njihovi volji in s prisilo, če je treba), kar lahko sicer uspešno deluje v politiki, ne pa v umetnosti, znanosti ipd.

Znanstvenik ima torej podobne probleme kot umetnik, zlasti v navedenem primeru – razmerja do ideologije. To je verjetno tudi eden najvažnejših razlogov za prevzemanje enakega »recepta«, ki se v umetnosti povsem obnese – zavzemanje za vrednotno-nevtralno znanost. Temu v prid se v zvezi z znanostjo navajajo podobni razlogi, ki bi jih v povsem enaki obliki lahko uporabil tudi umetnik, ki se zavzema za t. i. čisto umetnost (brez ideoloških primesi, ki je namen sama sebi itd.). Če navedem samo najznačilnejše:³

– »Znanost mora biti nevtralna, da se ne bi v imenu znanosti zagovarjale določene moralne in politične ideje. Nevtralnost je obramba pred takšnim scientizmom.«

– »Nevtralnost je nujen rezultat prehoda znanosti od amaterstva k visoko specializiranemu poslu.«

– »Nevtralnost je nujno atribut čiste znanosti.«

– »Znanost je nevtralno področje, kjer se združujejo ljudje vseh barv in prepričanj. Na temelju znanosti se lahko premagajo vsa politična, interesna nasprotja. To edinole omogoča nevtralna znanost.«

Seveda pa stvari niso tako enostavne. Zahteva po vrednotno-nevtralni znanosti sicer izhaja iz pravilne podmene o različnih ravneh realnosti, drugačnosti znanstvene realnosti od vseh drugih realnosti, umetniške od drugih itd., vendar če bi podrobneje premislili učinkovanje teh posebnih realnosti nazaj na najvišjo, vsakdanjo realnost (npr. na »človeka z ulice«), bi verjetno prišli do pomembnih razlik med znanostjo in umetnostjo. Tu naj eno takih samo nakažem.

Če pomislimo, v čem je moč umetnosti, recimo tista posebna lastnost umetniškega izdelka (dogodka), ki konzumenta (poustvarjalca) notranje prevzame (celo do te mere, da mu lahko poviša krvni pritisk, potenje ipd.), vidimo, da se vse to dogaja tam, kjer gre za prehod, prestop, sestop iz vsakdanje v umetniško realnost oziroma obratno. Prekoračitev *meje* med vsakdanjim in umetniškim je tisto, kar

² Peter L. Berger, Thomas Luckmann: Družbena konstrukcija realnosti. Cankarjeva založba, Ljubljana 1988, str. 114.

³ Andrej Kirn: Družbena nevtralnost in družbena odgovornost znanosti v vrednotno-konfliktnem ideološkem svetu.

(v) A. Kirn: Znanost v ... str. XLIX.

nam šele omogoča umetniško doživetje (kar v gledališču npr. simbolizira dvig oz. spust zavese), in sestop iz sveta umetnosti v vsakdanji svet nam šele daje možnost za ovrednotenje, občudovanje umetnine, spomin na njo. Analogija temu bi bilo doživetje sanjskega sveta, katerega intenzivnost lahko spoznamo šele, ko se iz sanjske spet preselimo v vsakdanjo realnost – šele tu sanje lahko vrednotimo, razmišljamo o njih, se jih sploh zavemo (če te meje ni, sanje seveda zgubijo svojo vrednost in govorimo o patologiji – npr. pri shizofrenikih). Učinkovanje umetnostnega sveta je torej možno šele z zavedanjem meje med njim in drugimi svetovi; prepričljivost, moč umetnine, se izraža šele z jasnostjo te meje, je pravzaprav nekakšen šok, ki ga sproži prestop te meje. Če ta razmejitev ni jasna ali se povsem izgubi, umetniški učinek in užitek izgineta. To pa je nekaj, česar nikakor ne bi mogli trditi za znanost oziroma za učinkovanje znanstvene realnosti na vsakdanjo resničnost. Zdi se, da je celo obratno, namreč da s tem, ko znanost pridobiva moč (učinkovitost), se hkrati prav ta meja zabrisuje. Celo do te mere, da danes govorimo o znanosti kot produkcijski sili.

S to primerjavo med svetom znanosti in umetnosti kot drugačnima realnostima od vsakdanje »tu in zdaj« realnosti sem hotel opozoriti na naslednje:

– znanost in umetnost kot drugotni in posebni realnosti se bistveno razlikujeta tudi med seboj; ena diametralnih razlik je prav njun odnos do vsakdanje, najvišje realnosti, kjer je umetnost učinkovita tem bolj, ko vzpostavlja to razločitev, medtem ko očitno to za znanost ne velja ali pa velja celo obratno;

– učinek znanosti glede na spremembe v svetu vsakdanje realnosti je (po merilih te vsakdanje realnosti) bistveno večji kot pa učinek umetnosti;

– zavzemanje za vrednotno nevtralnost, ki je v umetnosti povsem uspešna, verjetno za znanost ni popolna rešitev: če je eden glavnih pogojev dobrega umetnika to, da je v njegovi stvaritvi razvidna subjektivnost, potem mu vrednotna nevtralnost (v smislu distanciranja od ideologij in vsiljenih vrednot) to že sama po sebi omogoča – če pa je pogoj dobrega znanstvenega početja znanstvena objektivnost, pa vrednotna nevtralnost znanstveniku njegove objektivnosti sama po sebi še ne omogoča.

Znanstvena objektivnost, kot pravi Karl R. Popper,⁴ »ni mišljena kot rezultat nepristanskosti posameznega znanstvenika, ampak kot rezultat družbenega ali javnega značaja znanstvene metode; nepristranskost posameznega znanstvenika, kolikor je prisotna, je prej rezultat kot pa izvor družbeno ali institucionalno organizirane znanstvene objektivnosti«. Pogoj objektivnosti je torej »javni značaj znanstvene metode«, ki omogoča preverljivost (od tod zahteva po avtonomiji znanosti od politike npr.), ne pa vrednotna nevtralnost znanstvenika. »Vsak, ki obvlada tehniko razumevanja in preverjanja znanstvenih teorij, lahko ponovi poskus in se prepriča na svoje oči. Kljub temu bodo nekateri vedno prihajali do pristranskih ali celo trhljih sodb. Tega ni mogoče odpraviti, sicer pa to resneje ne ogroža delovanja različnih družbenih institucij, ustanovljenih z namenom, da bi razvijale znanstveno objektivnost in kritiko; to so npr. laboratoriji, znanstveni tisk, kongresi . . . Samo politična moč, kadar je njen cilj zatreti svobodo kritiziranja ali kadar ji spodleti pri njeni obrambi, lahko ohromi delovanje teh institucij, od katerih je končno odvisen ves napredek v znanosti . . .«⁵

Popper torej problema vzpostavitve znanstvene objektivnosti ne povezuje toliko z vrednostno usmerjenostjo znanstvenika, kot pa z družbenimi predpostavkami

⁴ Karl R. Popper: Sociologija znanja. (v) A. Kirn: Znanost v . . . str. 52.

⁵ Ibid., str. 50–51 (podč. avtor).

organiziranosti ustreznih institucij; ne toliko s postopkom, s katerim se znanstvenik dokoplje do neke resnice, pač pa z družbenimi razmerami, v katerih to poteka. V tem smislu je gotovo res, kot pravi A. Kirn,⁶ da »kot vrednotno obremenjena ali neobremenjena znanost še ni avtomatično pravilna ali napačna, tako tudi ni vrednotno angažirana ali vrednotno nevtralna znanost že nujno nekaj naprednega ali konservativnega. Bistveni sta: nevtralnost do česa in angažiranost za kaj.«

Možnosti sta torej naslednji:

– znanstvenik nujno zgreši cilj (iskanje resnice), ko zaradi lastne vrednotne naravnosti ni dovolj pazljiv na dejstva,

– to se mu lahko zgodi tudi, če je vrednotno nevtralen (se pravi, ko njegova vrednotna naravnost ne vpliva na znanstveno delo – na presojo, analizo, sintezo itd.).

Enako je tudi z uporabo znanstvenih spoznanj v družbi:

– če hoče biti ob tem znanstvenik vrednotno nevtralen, je lahko prav zaradi tega eden glavnih krivcev morebitne škode, ki z uporabo nastane,

– enako je kriv tudi vrednotno usmerjen znanstvenik, če lahko zaradi take njegove usmerjenosti pride do škodljive uporabe njegovih spoznanj.

Bistveno je torej vprašanje, do česa je znanstvenik nevtralen in za kaj je angažiran – oziroma, če rečem drugače, ali je sploh lahko znanstvenik *nevtralen in hkrati angažiran*. Na to bom poskusil odgovoriti pritrtilno, in sicer na primeru t.i. akcijskega raziskovanja, kjer se ta dilema še posebno izostri. Iz tega bo tudi razvidno, kako lahko razumemo postulat vrednotno nevtralne znanosti, ki bi bil sprejemljiv tudi za angažiranega znanstvenika.

II

Akcijsko raziskovanje opozarja ravno na probleme, ki nas tu zanimajo:

– ali lahko raziskovalec, ki npr. izvaja nek eksperiment (tu mislim na družboslovje), sam aktivno posega v situacijo (akcijo, ki je predmet eksperimenta) – in ali lahko spodbuja akterje, s katerimi se eksperimentira, da se tudi oni gredo eksperiment (da aktivno posegajo vanj, da so moderatorji, tudi sami skupaj z raziskovalci raziskujejo); ali se s tem ne ogrozi načelo znanstvene objektivnosti?

– Kje je meja praktične udeležbe raziskovalca v socialni akciji, v kateri eksperiment poteka, in v *kolikšni meri* akterji lahko postanejo tudi raziskovalci v istem ekseperimentu?

– V primeru, ko se raziskovalec vključuje v socialno situacijo, ki jo proučuje, kaj je z njegovo vrednotno naravnostjo; ali mora biti nevtralen, angažiran ali oboje: do česa nevtralen, kje angažiran itd.?

Vsi ti problemi dosežejo višek v t. i. »samoraziskavah«, ki je logično izpeljan tip akcijskih raziskav, in vprašanje je, ali je takšna »samoraziskava« sploh možna ali pa je samo mit. Poglejmo (poenostavljeno) tipologijo raziskav, ki se večkrat pojmujejo za akcijsko raziskovanje:⁷

⁶ Andrej Kirn: Družbena nevtralnost ... (v) A. Kirn: Znanost v ... str. XLIX.

⁷ Podrobnejša tipologija je v – Blaž Mesec: Vrste akcijskih raziskav. Socialno delo, let. XXVII-1988, št. 2, str. 93–102.

1. raziskava družbenih akcij	
2. raziskave s povratnim sporočilom	raziskave akcij
3. spremljevalne raziskave	
4. raziskave s sodelovanjem raziskovalca v akciji	
5. raziskave s sodelovanjem akterjev pri raziskovanju	akcijske raziskave
6. prave akcijske raziskave	
7. samoraziskave	samoraziskave

Šele v skupini akcijskih raziskav (4., 5., 6. tip) se zgodi tisto, iz česar se utemeljuje samoraziskava (7. tip). Raziskave akcij se razlikujejo med sabo po povratnem sporočilu (»feedback« raziskave), ki v 1. tipu raziskav ni nujno, v 2. tipu se rezultati raziskave sporočijo akterjem *po* končani akciji, v 3. tipu pa gre za sporočanje rezultatov akterjem ne le po končani akciji, ampak že *med* njo in se uporabijo za nadaljnje usmerjanje akcije – medtem ko šele v 4. tipu raziskav *preneha popolna ločitev* raziskovalnih vlog in vlog akterjev. Raziskovalci namreč poleg svoje raziskovalne vloge opravljajo tudi vlogo akterjev (ali vsaj del te vloge), medtem ko akterji še vedno ostajajo samo akterji in ne prevzamejo vloge raziskovalcev. Ločitev vlog, kar je značilnost prejšnjih tipov raziskav, ni več popolna, ker raziskovalci niso več *samo* raziskovalci. Tu se pojavi vprašanje, ki se najbolj izostri glede samoraziskav in je sploh bistveno za akcijsko raziskovanje; B. Mesec ga postavi takole:⁸

»Dejstvo, da je raziskovalec udeležen v akciji tudi kot akter, odpira metodološko problematiko par excellence: je to kombiniranje vlog v prid ali v škodo spoznavnemu procesu?«

V 5. tipu raziskav je obratno – akterji (poleg svojih običajnih vlog) v akciji opravljajo tudi vloge raziskovalcev (ali posamezna opravila, ki sestavljajo te vloge), medtem ko raziskovalci *ne* prevzamejo vlog akterjev in ostanejo v tem smislu ločeni od akcije. V 6. tipu raziskav pa pride do obojestranskega prevzemanja vlog, ko raziskovalci kombinirajo svojo prvotno vlogo za vlogami akterjev, akterji pa svoje akterske vloge z vlogami raziskovalcev. Nadaljnja stopnja so samoraziskave, ki so končna faza preobrazbe raziskav, in sicer s tem, da gre za vse večje *spajanje* prej ločenih vlog (raziskovalcev, akterjev), kjer sta načelno možna dva izida:

1. – da se raziskovalci povsem izenačijo z akterji in zato ne moremo več govoriti o raziskavi;

2. – da se akterji povsem preobrazijo v raziskovalce in skupina raziskuje samo sebe (samoraziskava).

V tem 2. primeru se torej raziskovalec v celoti giblje v okviru samoumevnosti (predpostavk) skupine, kar ima za posledico izgubo kritične distance, ki je sicer značilna za raziskovalca. In ker velja, da »raziskava, ki ni kritična do predpostavk skupine, ni raziskava«,⁹ velja 1. odgovor. Vloga raziskovalca se je namreč kot taka diferencirala od drugih (npr. akterskih) vlog »prav zato, da bi se teoretsko mišljenje izvilo iz oklepa mita. Ali ni torej v ‚akcijskih raziskavah‘ nevarnost, da avtonomno pozicijo raziskovalca ponovno vrnemo v naročje črede in njenih mitov?« se

⁸ Ibid., str. 96 (podč. avtor).

⁹ Ibid., str. 99.

Navedeno vprašanje je smiselno, če problematizira ukinjanje distance med vlogami raziskovalcev in akterjev (od tod nemožnost za »samoraziskovanje«), vendar temelji na napačni predpostavki o »spajanju prej ločenih vlog« kot metodološkem bistvu akcijskega raziskovanja. V tem smislu so »samoraziskave« (tip 7) nadaljnja izpeljava tistega, kar naj bi bilo značilno za prave akcijske raziskave (6. tip) – in če »samoraziskave« prav *zato* ne moremo več uvrstiti med raziskave (odsotnost kritične distance zaradi nediferenciranosti vlog), potem se v resnici problematizira akcijsko raziskovanje kot raziskovalni postopek. Ali torej akcijske raziskave, ker (vsaj idealnotipsko) implicirajo »samoraziskovalne« postopke, s tem negirajo raziskovanje samo?

Mislím, da zadovoljiv odgovor na to ponuja G. A. Gilli. On sicer zelo poudarja, da za raziskovanje ni treba biti profesionalni raziskovalec in da je temeljni pogoj pravega raziskovanja *ukinitev* delitve dela na fizično (zbiranje materiala itd.) in umsko delo (končno obdelava podatkov...). Vendar to ne vodi v »samoraziskovanje« (v smislu nediferenciranosti vlog), na kar izrecno opozarja v sklepu svoje knjige, kjer svári raziskovalce prav pred *izgubo* identitete in jih opozarja, »da je cilj družbenega raziskovalca, strokovnjaka kot raziskovalca – *lastna strokovnost*«. S tem je mišljeno, da naloga raziskovalca ni le vplivanje na akterje, torej akcija, pač pa tudi obratno – povratno vplivanje na znanost oz. »retroakcija«, kot temu pravi Gilli:

»Protislovje med teorijo in prakso mora raziskovalec razmisliti in razrešiti *znotraj raziskovanja*. . . Ostati v raziskovanju, zavedajoč se, da je to še vedno pri današnjem stanju družbenih odnosov posredovanje odstopka (cesije) moči . . . – posredovanje, ki je narejeno na osnovi izdelave in uporabe teoretskih orodij.«¹¹

Iz tega se vidi, da je za Gillija bistvo (akcijskega – pravega) raziskovanja v tem, da se *distribuirá moč* raziskovalcev (delegirana od naročnika) na akterje in šele v tem je deobjektivizacija slednjih. Pri raziskovanju *kot spoznavni* dejavnosti pa je ukinitev delitve dela (fizično – umsko, teoretično – praktično, raziskovalno – akcijsko) zgolj *sredstvo* in pogoj deobjektivizacije, ne pa cilj ali vzrok. V zvezi s tem je izrecno poudarjeno tisto, »kar bi morala biti *meja* delitve dela v raziskovanju«:¹² to je postulat, »*da samo tisti, ki je fizično delal, lahko sodeluje s polno znanstveno kompetenco v zaključnem intelektualnem delu*« (podč. avtor).

»Pa vendar, teoretično znanje je potrebno, da bi se raziskovanje dobro izvajalo, in vsako novo raziskovanje je treba presoјati ne samo po prispevku, ki ga daje preobrazbi situacije, pač pa tudi po prispevku, ki ga lahko da znanstveni spoznavi družbenih pojavov.«¹³

Torej je za raziskovanje, če hoče to (p)ostati, značilno naslednje:

1. mora biti še vedno spoznavna dejavnost (nepogrešljivost teorije, znanstven pristop, prispevek znanstvenemu védenju itd.); gre za početje, ki proučuje svoj predmet *neodvisno* od subjektivnih resnic, in katerega interes je torej objektivna resnica – objektivnost je tu merilo uspešnosti tega početja. Šele to je pogoj, da se ohrani »*lastna strokovnost*«, da je sploh možna »retroakcija« itd.;

2. distribucija moči na akterje, ki so v tradicionalnem raziskovanju zgolj objekti;

¹⁰ Ibid., str. 97.

¹¹ Obá cit. – Gian Antonio Gilli: *Kako se istražuje*. Školska knjiga, Zagreb 1974, str. 247.

¹² Ibid., str. 244.

¹³ Obá cit. *ibid.*, str. 245.

3. pogoj te distribucije moči je distribucija *raziskovalnih* vlog tudi med akterje (ukinitev delitve dela se mora »razmisliti in razrešiti *znotraj raziskovanja*« – Gilli), hkrati pa je verjetno nujna tudi distribucija v obratni smeri akterskih vlog med raziskovalce. Bistvo torej ni *stapljanje*, pač pa *distribuiranje* vlog, se pravi njihova porazdelitev *po različnih* nosilcih (akterjih, raziskovalcih). S tem se doseže dvoje:

– preseže se delitev dela med enimi in drugimi (umsko-fizično itd.) in s tem v zvezi delitev moči;

– raziskovanje v strokovnem (znanstvenem) smislu se ne izniči, pač pa ohrani.

Šele s tem postane Gillijeva zahteva po *pristranskem* (angažiranem) in *objektivnem* (znanstvenem) raziskovalcu *realna*. »Samoraziskovanje« je namreč ne izpolnjuje, ker s stapljanjem (= izničenjem) vlog pade zgolj v samo-raziskovanje ali pa zgolj v samo-akcijo. To pa je stanje, ki ga pravo akcijsko raziskovanje šele skuša preseči. »Samoraziskovanje« namreč predpostavlja kolektivno entiteto, v kateri ni več različnih vlog (raziskovalnih, akterskih), pač pa vsi delajo »vse«. To je utopični konstrukt (ki ga zavrača celo Gilli kot ortomarksist), podoben ideji samoupravljanja, kjer naj bi prav tako vsi delali »vse« in odločali »o vsem« (rezultat: manipulacija in anarhija), namesto da bi vsakdo počel le tisto, za kar je sposoben, ter odločal le o onem, kar ga neposredno zadeva. Da je to mogoče, je seveda treba imeti delitev dela in točno opredeljene vloge (pristojnosti, odgovornosti), hkrati pa distribucijo moči po različnih subjektih (demokratsko ali poliarhično). Nasprotje tega je koncentracija moči v *enem* subjektu, ki druge vodi in odloča namesto njih.

Kot so v tradicionalnih raziskavah vse raziskovalske vloge združene v enem in istem subjektu raziskovalcu (oz. zgolj med raziskovalci), vse akterske pa v akterjih, prav tako so v »samoraziskovanju« vse raziskovalske vloge združene v istem subjektu in enako je z akterskimi vlogami.

III

Predpostavka o akcijskem raziskovanju, katerega metodološka značilnost naj bi bila medsebojno stapljanje vlog med raziskovalci in akterji, je torej napačna. Po Gilliju do tega v raziskovanju nikoli ne sme priti, saj je njegovo bistvo v *prenosu moči* z raziskovalcev na akterje (način tega pa je distribucija raziskovalnih vlog).¹⁴ Ob tem Gilli vseskozi poudarja dvojni učinek akcijskega raziskovanja:

a) prispevek, ki ga tako raziskovanje daje »preobrazbi situacije«,

b) prispevek, ki ga daje »znanstveni spoznavi družbenih pojavov«.¹⁵

S tem pa je pred raziskovalca oziroma, če posplošimo, pred znanstvenika postavljena zahteva po njegovi praktični (aksijski) angažiranosti (a) in *hkrati* po znanstveni objektivnosti oz. nepristranskosti pri iskanju resnice (b), kar šele omogoča raziskovalčevo distanco do akcijske skupine, v katero se z akcijskim raziskovanjem vključuje (od tod tudi nemožnosti za »samoraziskave«). Mislim, da je s tem tudi bolj jasno, kako razumeti zahtevo po vrednotno nevtralni znanosti oziroma kako je z vrednotami pri znanstvenikih. Vrednote so namreč v tesni zvezi z *motivacijo*, ki vpliva na človekovo vedenje, torej na njegov način delovanja – po definiciji Clyda Kluckhohna je vrednota –

¹⁴ Več o medsebojni distribuciji vlog in o načinu prenosa moči, ki iz tega izhaja, glej v – Srečo Dragoš: Problem »samoraziskave« in prave akcijske raziskave z Gillijevega vidika. Socialno delo, let. XXVII-1988, št. 2, str. 103–113.

¹⁵ G. A. Gilli: Kako se . . . , str. 245.

»izraženo ali neizraženo razumevanje (conception) nečesa *želenega*, lastno posamezniku ali značilno za neko skupino, kar vpliva na izbor ustreznih načinov, sredstev in ciljev akcije.«¹⁶

Vrednote kot oblika motivacije, ki so za posameznikovo vedenje selektivnega pomena, lahko pri akcijskem raziskovalcu (oz. znanstveniku), kjer gre za aktivno poseganje v situacijo, hitro pridejo navzkriž s postulatoma o objektivnem (nepri-stranskem) iskanju resnice; nedopustno pa je, če bi zato etiko znanosti izvajali samo iz prve zahteve in na račun druge (ali obratno).¹⁷ Zato je vprašanje, kako uskladiti znanstvenikovo dejansko angažiranost z njegovo vrednotno nevtralnostjo pri odkrivanju resnice – enako vprašanju (raz)ločitve med njegovim teoretskim iskanjem in praktičnim delovanjem. Šele takrat, ko je vzpostavljena zavest o tem razločku, je znanstvenik lahko *angažiran in objektivno hkrati*, sicer pa izgubi prvo ali pa drugo. Šele oboje skupaj opredeljuje znanstvenika kot intelektualca, kar je razvidno tudi po marksističnem sociologu Paulu A. Baranu:

»Želja po izpovedovanju resnice je samo eden izmed pogojev, ki so potrebni, da more človek veljati za intelektualca. Drugi pogoj pa je njegov pogum, da povsod, kjer je mogoče, zagovarja svoja racionalna stališča, in njegova odločenost, da bo neusmiljeno kritičen do vsega, kar obstaja, neusmiljeno kritičen v tem smislu, da ne bo popuščal ne glede svojih lastnih stališč ne v spopadu z oblastjo (Marx). Intelektualec je potemtakem izrazito družbeni kritik, človek, čigar dolžnost je, da *primerja in analizira, s tem pa pomaga premagovati zapreke*, ki človeštvo ovirajo na njegovi poti k boljšemu, humanejšemu in racionalnejšemu redu. Tako postane intelektualec vest družbe in glasnik naprednih sil . . . « (podč. S. D.).¹⁸

Iskanje/izpovedovanje resnice in hkratna angažiranost za »boljši, humanejši in racionalnejši red« je torej tisto, kar označuje sintagma intelektualca-družbeni kritik. Ravno tako kot je škodljiva vrednotna nevtralnost, če se za njo skriva dejanska neangažiranost, prav tako je napačna vrednotno pogojena angažiranost pri iskanju resnice. V navedenem citatu je poudarek na moči intelektualca, ki je zgolj v tem, da »pomaga premagovati zapreke . . .« tako, »da primerja in analizira«, torej posredno.

V tej zvezi naj opozorim na (dve izvrstni besedili v že omenjenem zborniku o znanosti) Bertranda Russella in Dorothy Nelkin. Russell npr. izvaja zahtevo po družbeni odgovornosti znanstvenikov ravno iz *razločitve* med znanstvenikom kot tistim, ki se ukvarja z znanjem – in med znanstvenikom kot državljanom:

»Odkar znanost obstaja, ima pomemben vpliv na stvari, ki so zunaj okvira čiste znanosti. Znanstveniki niso enakega mnenja glede lastne odgovornosti za tako stanje. Nekateri trdijo, da je vloga znanstvenika preskrbeti znanje, ne pa skrbeti, čemu služi. Mislim, da je tako stališče nevzdržno, zlasti v naši dobi. Znanstvenik je tudi državljan: in državljan s posebnim znanjem so dolžni po svojih močeh skrbeti, da se njihovo znanje uporablja v splošnem interesu.«

Abstrahirati znanstvenika samo na eno vlogo (»preskrbeti znanje«) in se z brisanjem te razlike distancirati od državljske vloge, je zato enostransko in škodljivo.

¹⁶ Cit. po Rudi Supek: Društveni procesi i društvene vrednote. Centar za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1978, str. 15.

¹⁷ Gilli npr. ima tradicionalni način raziskovanja (za razliko od akcijskega) za *neznanstven* ravno zato, ker je pogojen s politikom.

Neangažirana znanost je namreč v funkciji kontrole, prav to pa jo privede v protislovje z njeno prvo in osnovno funkcijo – »napredek v spoznavanju narave in družbe . . . Ta funkcija, *funkcija inovacije*, je nedeljiva od biti same znanosti.« O tem glej – G. A. Gilli: Kako se . . . , str. 17–19 idr. (podč. avtor).

¹⁸ Cit. po Draga Ahačić: Razmišljanje o inteligenci, oblasti in družbi (I). Nova revija, let. IV-1985, št. 33/34, str. 150.

vo, ker – »pride tisto, kar bi morala vedeti široka javnost, na dan le, če se nesebični ljudje zelo potrudijo, da informacije sežejo v glavo in v srce širokih množic.

Mislim, da se da to uspešno izvesti samo s pomočjo znanstvenikov. Samo oni lahko strokovno ovržejo zavajajoče izjave tistih znanstvenikov, ki so postali trgovci smrti.«¹⁹

Problema družbene odgovornosti znanosti torej ne gre iskati v vprašanju vrednotne (ne)pristranskosti pri iskanju resnice, pač pa na drugem polu znanstvenikove vloge – v vprašanju njegove družbene (ne)angažiranosti. Živimo v času, kot pravi Dorothy Nelkin v sklepu svoje študije, v katerem »gre za pomembno gibanje za ponovno presojo družbenih vrednot, prednosti in političnih razmerij, ki so lastna tehničnim odločitvam. Politično izvajanje znanosti in tehnologije in zakonitosti političnih avtoritet, ki so odgovorne zanj, je odvisno tudi od naše sposobnosti, da najdemo zadovoljive načine, ki bodo dovoljevali večji javni nadzor.«²⁰ Od kod zanimanje za znanost in odgovornost znanstvenikov, nazorno kažejo že podnaslovi omenjene študije D. Nelkin: Strah pred tveganjem, Strah pred zlorabo, Moralna in etična skrb, Svoboda izbire in individualne pravice, Vprašanje nepristranskosti ipd. Očitno so ta vprašanja rešljiva šele z ustrezno vrednotno usmerjenostjo družbenega angažiranja znanstvenikov, ki bi jo bilo škodljivo raztegovati na znanstvenikovo iskanje resnice. Za ustrezno naravnost tako v humaniziranju družbe kot v iskanju resnice je torej potrebna zavest o obeh vlogah, značilnih za znanstvenika, kajti zavedanje o njuni različnosti (glede vrednotne naravnosti) je prvi pogoj objektivne in angažirane znanosti. V knjigi Moč znanosti omenja Tine Hribar prav to različnost ravni (načinov) delovanja, ko govori o človeku v praksi in njegovem znanstvenem delovanju:

»Človek v znanosti in človek v praksi nikakor nista istovetna človeka, konkretno: obnašanje človeka v znanosti nikakor ne sme biti odvisno od njegovega obnašanja, njegovih pozicij, njegovih prepričanj, njegovih želja in hotenj, njegovega zavzemanja v praksi. In narobe: človekova praktična pozicija ne sme biti kriterij njegove znanstvene pozicije...«

In nadalje: znanstvenikovo delovanje tako v njegovih praktičnih kot znanstvenih prizadevanjih postane problematično takrat, »če poprej ne loči obeh ravni, tj. znanstvene in vskadanje praktične: osebne, politične in siceršnjih ravni...«

Naj se dogaja karkoli, znanstvenik kot znanstvenik mora *analizirati*, stojično, objektivno, znanstveno⁴. Le v tem primeru se ne pregreši zoper znanost in ostane znanstveno pošten. In le tako bo sploh mogel zadeti na 'kritične momente' stvari same, analiziranega objekta (sistema) ter na tej osnovi *znanstveno utemeljiti* svojo *praktično kritiko*« (podč. avtor).²¹

Skratka: zahteva po vrednotno nevtralnemu znanosti ni neka čarobna paličica, s katero bi odrešili svet pred škodljivostjo posledic znanstvenega/tehnološkega razvoja – in enako lahko rečemo tudi za zahtevo po vrednotno angažirani znanosti, ki se postavlja kot nasprotje prejšnje. Z obema zahtevama – dokler ni jasno, na kaj se nanašata – pravzaprav nimamo kaj početi in sta zato primerni za (ideološko) manipuliranje z znanostjo in znanstveniki. Če pa navedeni zahtevi razmislimo skozi razločitev med znanostjo kot duhovno dejavnostjo, katere temeljna usmerjenost je proučevanje dejstev – in med uporabo znanstvenih dosežkov (ter vedenjem znanstvenikov v zvezi s tem), če razlikujemo, kot pravi T. Hribar, človeka »v

¹⁹ Oba cit. v Bertrand Russell: Družbena odgovornost znanstvenikov. (v) A. Kirn: Znanost v..., str. 225, 226–227.

²⁰ Dorothy Nelkin: Znanost kot vir političnega konflikta. (v) A. Kirn: Znanost v..., str. 324.

²¹ Tine Hribar: Moč znanosti. Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 31.

znanosti« in človeka »v praksi«, ki nista istovetna človeka, šele takrat lahko tudi vidimo, kam je usmerjena zahteva po vrednotno nevtralni znanosti in h katerim problemom merijo pozivi za njeno vrednotno angažiranost. Šele to nam pokaže, da je konfliktnost teh dveh zahtev pravzaprav navidezna in da zavzemanje za *objektivno ter angažirano znanost* ni *contradictio in adiecto*.